

УДК 316.346.36

Феномен покоління: особливості соціологічної концептуалізації

В.А. БОЙКО

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: vikiboyko@gmail.com

Авторське резюме

Аналізується теоретизація поколінної проблематики у класичному і сучасному соціологічному дискурсі, розглядаються основні методологічні підходи, які визначають векторність даних досліджень. Здійснюється спроба експлікації критеріїв виділення поколінь крізь призму об'єктивістської і суб'єктивістської соціології. Концептуалізація покоління здійснюється у межах структурно-діяльничої парадигми. Визначивши теоретичні моделі покоління, за базову береться символічна модель. Особлива увага у визначенні символічної моделі акцентується на спільності сучасників, життя яких збіглося з особливим періодом історії, що й обумовлює формування ентелехії покоління.

Робиться висновок щодо поколінної габітуалізації, яка визначає самоідентифікацію і самовідчуття індивідів через репрезентації у назві (самоназві) генерації і об'єктивізується в соціальних практиках і особливому життєвому стилі покоління. Розглядаються процеси самовизначення поколінних спільнот через ідентифікаційні маркери, які сприяють інституціалізації поколінної організації суспільства.

Ключові слова: покоління, критерії виділення покоління, ентелехія покоління, поколінна спільнота, габітус покоління.

The phenomenon of generation: features of the sociological conceptualization

V.A. BOIKO

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: vikiboyko@gmail.com

Abstract

The article analyzes theoretization of generational issues in classical and contemporary sociological discourse, analyses the main methodological approaches that define vector of such research. An attempt is made explication of criteria for the selection of the generations through the prism of the objectivist and subjectivist sociology. Conceptualization of generation is carried out in the framework of structural-functional paradigm. Defining the theoretical model generation, the base is taken as a symbolic model. Special attention in defining symbolic model emphasizes community of contemporaries whose life coincided with a particular period of history, which is what causes the formation of entelechy of generation.

It is concluded that generation habitualization determines the identity and self-perception of individuals through representation in the title (name) of generation and objectivists in social practices and particular life style generation. Examines the processes of self-determination of generation communities through identifying markers that contribute to the institutionalization generation organization of society.

Keywords: generation, selection criteria of generation, the entelechy of the generation, generation community, habitus of generation.

Постановка проблеми. Соціокультурні зміни, які характеризуються стрімкими динамічними процесами, актуалізують поколінну проблематику в соціологічному дискурсі. Предметну галузь поколінного аналізу складають вікові групи як агенти соціальних змін, включаючи інтелектуальні і організаційні альтернативи, які вони протиставляють існуючим світоглядним моделям, ціннісно-нормативним континуумам, укладеним життєвим стилем. Джерельна база їх опозиції ґрунтується як на класичних моделях міжпоколінних конфліктів, так і на інноваційних тенденціях, що обумовлюють сучасну повсякденність.

Нові покоління, які орієнтовані на систему цінностей і пріоритетів, відмінних від устано-

вок тих, хто стояв біля джерел пострадянських трансформацій, будуть векторно спрямовувати подальший суспільний розвиток. Від того, якими будуть або можуть стати нові поколінні утворення, їх стосунки в структурі соціальних відносин і зв'язків, разом з іншими стратифікаційними групами, залежить подальший розвиток українського суспільства в цілому. І тому необхідність вивчення феномена покоління беззаперечно є одним із завдань соціологічної науки. Але, слід зазначити, що поняття «покоління» – всебічно поширена аналітична категорія мови повсякденності, белетристики та ЗМІ в науковому теоретизуванні ще займає маргінальне становище.

Незважаючи на певну стагнацію понятійної

© В.А. Бойко, 2014

сфери поколінного аналізу можливо зазначити його певні евристичні можливості, які полягають у моделюванні типологічних ситуацій в усіх сферах сучасного соціуму.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковий інтерес до аналізу поколінної проблематики виникає у західноєвропейській соціально-філософській і соціологічній думці ще у XIX ст. Дослідницький фокус було спрямовано на вирішення методологічних питань пов'язаних з обґрунтуванням теорії поколінь, визначенням кількісних і якісних характеристик поколінних утворень, характеристикою моделей змін поколінної організації суспільства, виявленням біологічних і соціальних передумов в історичному ритмі зміни поколінь.

Прихильники об'єктивістської орієнтації прагнули виділити структурні аспекти поколінної спільності, локалізувати її в часі і додати самому терміну просторово-хронологічну визначеність. Дослідницька орієнтація була спрямована на виокремлення покоління поза сімейно-генеалогічним контекстом і визначення його як соціально-історичного явища. Початок розвитку досліджень поколінь у цьому напрямку поклали О. Конт, Дж. С. Мілль, Ж. Дромель, А. Курно, Г. Рюмелін та ін. Наприклад О. Конт не розкриває поняття «покоління», але вказує, що кількісно тривалість життя позначається і на еволюції соціальних явищ. Динаміка ритму зміни поколінь визначають і умови функціонування культури, творчості, традицій, способу життя. Таку орієнтацію підтримує і розробляє Дж. С. Мілль, стверджуючи, що із зміною поколінь пов'язані всі історичні зміни, а одним з основних факторів соціальної еволюції є вплив минулих поколінь на сучасність. Найважливішою якістю покоління, що додає йому визначеність, є солідарна свідомість, або загальний «стиль мислення» [3].

Демографічна детермінація у визначенні покоління спостерігається у Г. Рюмеліна. Він дає близьке до сучасного і найбільш наукове визначення тривалості покоління, вводить кількісне поняття поколінної довжини, визначаючи її як середню вікову різницю між батьками і дітьми в даний період. При цьому довжина покоління неоднакова в різних країнах і залежить від ряду чинників, таких як середня тривалість життя, народжуваність і ін. А це, у свою чергу, впливає на темпи історичної динаміки.

Прихильники об'єктивістської традиції прагнули описати ритм історичного розвитку з позицій біологічного редуціонізму і на підставі темп ознак різних поколінь. Проблема була зведена до визначення того періоду часу, коли старше покоління змінювалося молодшим у суспільному житті і виявленню того моменту, який можна було б вважати початком для відліку нового періоду.

Якщо в межах об'єктивістської парадигми концепт покоління характеризувався як кількісно вимірювана визначеність, то, починаючи з досліджень В. Дільтея, Х. Ортега-і-Гассета, Х. Маріаса, М. Гайдеггера відбувається зміна фокусу теоретизування поколінної проблематики в сторону суб'єктивістської обґрунтованості. Проблема поколінь розглядалася ними як проблема співіснування «внутрішнього часу», який не можна виміряти, а можна сприймати лише в якісних категоріях. Їх турбує не тільки процес зміни поколінь, а і їх співіснування. Індивіди є сучасниками, бо співіснують в єдиній системі репрезентативної реальності, що створюється найбільш важливими інтелектуальними, соціальними і політичними обставинами (див.: [3-5]).

Отже, якісний підхід концентрується на понятті деякої суті, яку не можна виміряти, але можна досягнути лише через призму особистого досвіду. Покоління темпоральність разом з соціокультурною матрицею розглядається як суб'єктивні характеристики віднесення індивідів до одного покоління.

Закладене теоретичне підґрунтя визначило векторність дослідження покоління у сучасному соціологічному дискурсі.

Мета дослідження – методологічна рефлексія поколінного аналізу у соціально-гуманітарному знанні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження поколінної проблематики спираються на теоретичні положення наступних підходів. Один з них – структурно функціональний (Ш. Айзенштадт). Він визначає поколінну групу як систему позицій та ролей, які виконуються індивідами. Роль – одиниця структурної міжпоколінної взаємодії, яка регулює поведінку. Молодий індивід сприймається як об'єкт і суб'єкт соціокультурного наслідування, тому процес порушення процесу переходу ролей від одного покоління до іншого приводить до конфлікту і розпаду існуючої структури і розриву спадкоємності поколінь. Спираючись на положення даного підходу в сучасному суспільстві можливо виділити такі дисфункціональні чинники, як невідповідність професійного статусу і кваліфікаційної підготовки, рівня освіти і матеріального положення, які певною мірою визначають конфліктний характер відношень поколінь і суспільства в основних сферах життєдіяльності (див.: [2; 9]).

У межах культурологічного підходу (К. Мангейм) осмислюються спосіб життя, цілі, мотиви поведінки покоління, аналізується поколінна субкультура конфлікту. К. Мангейм досліджував феномен поколінної єдності, протиріччя соціального наслідування і спадкоємності культур [6, с. 18]. Хоча він і не дав скільки-небудь точного визначення поняттю «покоління» («генерація»), але підкреслював, що його потрібно відносити швидше до соціаль-

ної, ніж до біологічної сфери. Тільки там, де ми здатні чітко й однозначно демаркувати когорту в термінах її соціально-історичної свідомості, слід говорити про справжнє покоління.

У загальному сенсі, у сучасному соціологічному знанні покоління можливо представити як культурну форму, яка репрезентує соціальні взаємодії і фокусує символічну солідарність діючих індивідів. Таким чином, у категорії покоління еднаються і уявлення про межі одного покоління (фіксація загальної для нього норми, соціального та культурного, значущого досвіду, типових реакцій, а також загальні символи і символічні постаті, які об'єднують покоління, їх ще називають ядром покоління); і «точка відліку» та засоби переходу від покоління до покоління (фіксація стійкості презентованих зразків, а також зміна нормативних систем, що призводить до порушення самого механізму трансмісії) [4, с. 68].

Загальні труднощі визначення меж покоління пов'язані з множинністю і суперечністю його соціально-біологічних критеріїв: терміни фізичного дозрівання юнацтва; середній вік вступу до шлюбу; час початку трудового життя; спільність способу життя, поведінки, цінностей. Покоління та міжпоколінні комунікації детермінують структурні елементи суспільства. На думку К. Мангейма, діяльність покоління належить до сил, що «формує суспільство». Відносини поколінь пронизують всі інші суспільні зв'язки, неминуче вплітаються в них. Вся історія людства може розглядатися як зміна поколінь.

Для наукової характеристики даного феномена важливе значення мають інтегральні характеристики покоління, які пов'язані з різними аспектами історичного розвитку суспільства. Покоління – об'єктивно сформована соціально-демографічна і культурно-історична спільність людей, об'єднаних віковими межами і загальними умовами формування та функціонування в конкретно-історичний період часу. Воно характеризується однаковими соціально-психологічними, духовно-етичними ознаками, загальними соціальними завданнями, ролями і функціями на певному конкретному періоді історичного розвитку. Отже, в самому визначенні покоління містяться ключові моменти, які дозволяють збудувати теоретичну модель, елементи якої конструюються в об'єктивну логічно завершену систему.

Однією з найголовніших характеристик є вікова спільність, яка і визначає в першу чергу належність до певного покоління. Вікова ознака фіксує кількісну сторону поняття, проте межі поколінь не абсолютні, вони рухомі і змінюються залежно від періоду існування людського суспільства, тривалості життя, яке визначається соціально-економічними, політичними, історичними і іншими чинниками. Соціологічне поняття покоління охоп-

лює декілька вікових груп, ми належимо декільком поколінням відразу, відчуваємо себе пов'язаними з кожним із них, і необов'язково включені в те покоління, до якого приписані народженням. Так, проблема поколінь відповідає скоріше дії динамічних складових соціального процесу.

Велике значення для аналізу має поняття «хронологічне покоління», за допомогою якого характеризується певний період часу, протягом якого живе те або інше покоління, стадії онтогенезу, процесу соціалізації, життєвого шляху від дитинства до старості. Поколінням можна назвати групу людей, соціалізація яких проходила в однакових умовах, під впливом однакових суспільних відносин, а вікова мінливість індивідів одного і того ж хронологічного віку, що відносяться до різних поколінь, обумовлена соціально-історичними, а не біологічними. Наприклад, П'єр Нора як одну з характеристик покоління відзначає специфічну єдність соціального положення, що актуалізується загальною для всього покоління соціальністю, для якої є характерними однакові фізичні, моральні і інтелектуальні умови зустрічі з важливими чинниками і подіями, а також загальний вплив подій [7, с. 54-56].

Стає очевидно, що покоління є особлива єдність суспільного положення, що розповсюджується на певні «вікові групи», які залучені в соціально-історичний процес. Покоління належність визначається тим, як ті або інші моделі досвіду і мислення репрезентуються суб'єктами поколінних спільнот і продукують новий поколінний стиль – ентелехію покоління. Під ентелехією покоління К. Мангейм розуміє особливе світосприйняття, власну систему інтерпретації навколишнього світу і впливу на нього [6, с. 27-34]. Таким чином, можна виділити атрибутивні властивості поколінної спільноти як ентелехія і усвідомлення єдності – самоідентифікації індивідів з певним поколінням, що утворюють габітус даного покоління. Габітус являє собою систему усталених диспозицій до певного сприйняття подій і певних зразків дій [1, с. 34].

Інтегративну основу габітусу складає соціальна ідентичність. В такому контексті використовує поняття габітусу Н. Еліас. На його думку, репрезентацією соціальної ідентичності є ім'я. Ім'я – символ, через який індивід усвідомлює себе і ким він є для інших [11, с. 255]. Як для індивіда, так і для покоління набуття самоідентичності є досить значущим процесом. Сучасні дослідники вважають, що самовизначення поколінної спільноти через ідентифікаційні маркери сприяє інституціоналізації поколінної організації суспільства.

У контексті даної роботи важливо підкреслити, що методологічним підґрунтям концептуалізації покоління виступає структурно-діяльнісна парадигма. Тому покоління

проблематика, хоча і спирається на уявлення про життєвий цикл групи, але не зводиться до нього, тобто виходить за межі демографічного покоління. Таким чином, теоретичний ракурс дослідження сфокусовано на символічній моделі покоління в межах якої увага акцентується на спільності сучасників, життя яких збіглося особливим періодом історії, зробивши саме їх свідками і учасниками подій, реформ, революцій. Так, покоління може створювати стійку традицію, викликати емоційну причетність у відношенні до життя, розділяти одні і ті ж переживання, інтереси, цілі, цінності і навіть смаки і переваги. Встановивши критерії визначення поняття покоління, важливо розглянути життєвий цикл покоління.

На першому етапі покоління енергійно заявляє про себе, консолідується, формує стилеві характеристики, складає набір маркерів, починає розгортати власний світоглядний простір. Воно інтегрується в культурне і суспільно-політичне життя встановлюючи власні позиції в тих сферах, які усвідомлюються як «свої». Залучення до покоління відбувається через інтерналізацію дискурсу, стилю і естетики. Формування ентелехії спочатку відбувається повільно, а згодом габітуалізується [8, с. 157].

Зазначений нами процес складає соціокультурний синтез специфічної, маркірованої поколінням версії нової соціальності. Такий синтез визначає напрямки розвитку, формує соціо-

культурні і екзистенціальні інтенції, задає логіку розгортання дискурсів, життєвих сценаріїв, світоглядних моделей. Таким чином, «нове» покоління через систему практичних схем визначає соціокультурні умови для формування і закріплення нових якостей, надає можливості для створення культурних конфігурацій, які входять до певної опозиції системним характеристикам попередніх поколінь, а також задає процеси, в яких ці «нові» групи виступають як агенти ініціації соціальних змін.

Висновки. Таким чином, окресливши соціологічні інтенції щодо визначення покоління проблематики, слід зазначити, що кількісні і структурні характеристики покоління ґрунтуються на теоретико-методологічних задачах об'єктивістської соціології. Евристичні можливості структурно-діяльнісного підходу дозволили визначити покоління як певну культурну форму. Узагальнюючи теоретичні положення, покоління являє собою соціальну спільноту, яка складається з декількох вікових когорт, атрибутивною властивістю якої є специфічний габітус, сформований на підставі особливостей формативного періоду, соціалізаційної системи, біографічних характеристик генераційних груп. Габітуалізація визначає самоідентифікацію і самовідчуття індивідів, що репрезентується у назві (самоназві) генерації і об'єктивізується в соціальних практиках і особливому життєвому стилі покоління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурдьє П. Практический смысл [Текст]: Пер. с фр. / П. Бурдьє. – СПб.: Алетейя, 2001. – 362 с.
2. Водолажская Т.В. Поколения как субъекты социокультурного пространства: постановка проблемы и возможности исследования [Текст] / Т.В. Водолажская, Н.Л. Кацук // Социологическое знание и социальные процессы в современном белорусском обществе: 5-ая межинститутская научно-практическая конф. молодых ученых, 24 июня 2005 г., Минск, Белоруссия: материалы конференции. – Мн.: Ин-т социологии НАН Беларуси, 2005. – С. 30-42.
3. Глотов М.Б. Поколение как категория социологии [Текст] / М.Б. Глотов // Социол. исслед. – 2004. – № 10. – С. 42-48.
4. Дубин В.Б. Поколение: смысл и границы понятия [Текст] / М.Б. Дубин // Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России / Сост. Ю. Левада, Т. Шанин. – М.: НЛЮ, 2005. – С. 61-79.
5. Зенкин С.Н. «Поколение»: опыт деконструкции понятия [Текст] / С.Н. Зенкин; отв. ред. Н.А. Хренов // Поколение в социокультурном контексте XX в. – М.: Наука, 2005. – С. 130-136.
6. Мангейм К. Проблема поколений [Текст] / К. Мангейм // НЛЮ. – 1998. – № 30. – С. 7-47.
7. Нора П. Поколение как место памяти [Текст] / П. Нора // НЛЮ. – 1998. – № 30. – С. 48-72.
8. Пушина Л.Ю. Габитус как атрибут поколенческой общности [Текст] / Л.Ю. Пушина // Известия вузов. Сер. «Гуманитарные науки». – 2012. – № 3 (2). – С. 156-161.
9. Семенова В.В. Современные концепции и эмпирические подходы к понятию поколения в социологии [Текст] / В.В. Семенова // Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России / Сост. Ю. Левада, Т. Шанин. – М.: НЛЮ, 2005. – С. 80-107.
10. Хайдеггер М. Бытие и время [Электронный ресурс] / М. Хайдеггер. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/HEIDEGGER/bytie.txt>
11. Элиас Н. Общество индивидов [Текст]: Пер. с нем. / Н. Элиас. – М.: Праксис, 2001. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2014

REFERENCES:

1. Burde P. Prakticheskiy smysl (Practical sense). SPb.: Aleteyya, 2001. 362 p.
2. Vodolazhskaya T.V. Pokoleniya kak sub'ektyi sotsiokulturnogo prostranstva: postanovka problemyi i vozmozhnosti issledovaniya (Generations as subjects of social and cultural space: problem formulation and research

- opportunities). *Sotsiologicheskoe znanie i sotsialnyie protsessy v sovremennom belorusskom obschestve: 5-aya mezhhinstitutskaya nauchno-prakticheskaya konf. molodyih uchenyih*, 24 iyunya 2005 g., Minsk, Belorussiya: materialyi konferentsii. Mn.: *In-t sotsiologii NAN Belarusi*, 2005. P. 30-42.
3. *Glotov M.B.* Pokolenie kak kategoriya sotsiologii (Generation as a category of sociology). *Sotsiol. issled.* 2004. № 10. P. 42-48.
4. *Dubin V.B.* Pokolenie: smysl i granitsy ponyatiya (Generation: the meaning and limits of concepts). *Ottsy i deti: Pokolencheskiy analiz sovremennoy Rossii*. M.: *NLO*, 2005. P. 61-79.
5. *Zenkin S.N.* «Pokolenie»: opyt dekonstruktsii ponyatiya («Generation»: the experience of deconstruction of the concept). *Pokolenie v sotsiokulturnom kontekste HH v. M.: Nauka*, 2005. P. 130-136.
6. *Mangeym K.* Problema pokoleniy (The problem of generations). *NLO*. 1998. № 30. P. 7-47.
7. *Nora P.* Pokolenie kak mesto pamyati (Generation as a place of memory). *NLO*. 1998. № 30. P. 48-72.
8. *Pushina L.Yu.* Gabitus kak atribut pokolencheskoy obschnosti (Habitus as an attribute of generational community). *Izvestiya vuzov. Ser. «Gumanitarnye nauki»*. 2012. № 3 (2). P. 156-161.
9. *Semenova V.V.* Sovremennyye kontseptsii i empiricheskie podhody k ponyatiyu pokoleniya v sotsiologii (Modern concepts and empirical approaches to the concept of generation in sociology). *Ottsy i deti: Pokolencheskiy analiz sovremennoy Rossii*. M.: *NLO*, 2005. P. 80-107.
10. *Haydegger M.* Bytie i vremya (Being and Time). Mode of access: <http://www.lib.ru/HEIDEGGER/bytie.txt>
11. *Elias N.* Obschestvo individov (Society of individuals). M.: *Praksis*, 2001. 336 p.

Бойко Вікторія Анатоліївна – кандидат соціологічних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 72
E-mail: vikiboyko@gmail.com

Boiko Victoria Anatolijvna – PhD in sociology, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010
E-mail: vikiboyko@gmail.com